

עלוך כב המועדים

הלכות והליכות בענין תפילת ערבית יום חול"

למעשה תפילת ערבית התקבלה אצל כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם כחובה (רמב"ם תפילה פרק א הלכה ו). **והטעם שקיבלהו כחובה:** לפי שבתי כנסיות שלנו מצוים בישוב ואין כל כך מורה להתקבץ למנין כפי שהיה בזמן הגמרא שבתי כנסיות שלהם היו בשדה (יעב"ץ).

סדר תפילה - נוסח ספרד "שיר המעלות", "ה' צבאות" וכו', ח"ק

בנוסח ספרד אומרים לפני תפילת ערבית מזמור (תהלים קלד) "שיר המעלות הנה ברכו" (משנ"ב רלו ס"ב), והטעם: לפי שכתוב בגמ' (ברכות ד, א) אדם בא מהשדה ועדיין לא הגיע זמן ק"ש אם רגיל לקרוא קורא משמע שצריך לקרות ק"ש מתוך דברי תורה (משנ"ב שם, אליה רבא רלו ד).

טעם אחר: לפי שמובא בפוסקים (או"ז בשם תשובות הנאונים, כל בו) שאין להפסיק בין הקדיש לברכו מכאן שיש להקדים קדיש לברכו, ומכיון שאין אומרים קדיש אלא א"כ אמרו פוסקים לפנינו לכן אומרים מזמור תהילים (א"ר רלו א, הגה"ת ההר"ש וישאל תפילת ערבית).

טעם אחר: מפני שמשמרת המלאכים שבתחילת הלילה אומרים פסוקים אלו (סידור תפילה למשה להרמ"ק ע"פ דברי הוהר"י ויהי דף רלא ב).

הטעם שבחרו דווקא במזמור זה (לבוש קלב)

משום שכתוב בו מענינו של זמן (קלד א) "ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בית ה' בלילות" (מחצית השקל רלו בשם הא"ר רלו א).

טעם אחר: לפי שכתוב (שם ב) "שאו ידכם קודש וברכו את ה'" (אליה רבא רלו ד, הביאו המשנ"ב רלו ס"ב).

פסוקי "ה' צבאות" (תהלים מו ח) "ה' צבאות אשרי אדם" (שם פד יג) "וה'

הושיעה" (שם כ י) (האר"י היה אומר רק ג' פסוקים אלו שער הכוונות דף ב).

אמרו פסוקים אלו: פסוק ראשון אברהם אמר, פסוק שני יצחק אמר, ופסוק שלישי יעקב אמר לכן ר"ת יענינו ביום קראנו עם עי"ן של יעננו הם אותיות יעקב (בן איש חי פרשת פקודי אות ב, בשם הרמ"ק).

הטעם שאומרים ג' פעמים ג' פסוקים אלו לפי שאמרו בירושלמי (ברכות פרק א הלכה א) ששלושת הפסוקים אלו לעולם לא יזוּו מפיו של אדם מפני שכל בטחוננו בפסוקים אלו שה' יתברך עמנו משגב לנו והוא יעננו ביום קוראנו (ערוה"ש רלו ב).

"לעולם יהא אדם זהיר בתפילת ערבית שנאמר (תהלים קמא ב) "תבון תפילתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב" (ברכות ו, ב).

תפילת ערבית

שם של תפילת ערבית שגור כפי כל הבריות תפילת "ערבית" והוא על שם הברכה הראשונה שבתחילתה "המעריב ערבים".

תקנה: יעקב אבינו תיקן תפילת ערבית דכתיב כבראשית (כח יא) "ויפגע במקום ההוא וילן שם" ואין פגיעה אלא תפילה דכתיב (ירמיה ז מז) "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע ביי", והרי התפילה שהתפלל יעקב שם היתה בערב (ברכות כו, ב).

הטעם שתקן תפילת ערבית רק עכשיו

על פי הגמרא (שבת יא, א) שתלמידי חכמים אינם צריכים להפסיק מדברי תורה לתפילה, ולכך עד עכשיו היה יושב בבית המדרש של שם ועבר וגם בלילה לא נתן שינה לעיניו והיתה תורתו אומנותו כדאיתה במדרש וא"כ לא היה צריך להפסיק לתפלה אבל במקום ההוא שהיה בא בדרך ולא היה עוסק בדברי תורה ולכן ויפגע במקום התקין תפילת ערבית (מעשה רוקח הובא בטעמי המנהגים תפילת ערבית רלו).

נטילת ידים לערבית

אם יש לו מים צריך ליטול ידיו כדי להתפלל אע"פ שאין יודע להם שום ליכלוך (שו"ע רלו ב), **והטעם:** משום דמצווה ליטול ידיו לתפילה (משנ"ב שם ס"ק מז).

מי שנטל ידיו למנחה ומתפלל ערבית בסמוך ולא הסיח דעתו משמירתן אין צריך ליטול שוב ידיו (שו"ע רלו, משנ"ב שם ס"ק מז).

חובת תפילת ערבית

תפילה זו מעיקר הדין אינה חובה (ברכות כו, ב), **והטעם:** לפי שנתקנה כנגד אברים וחלבים, שאינם מעכבים בכפרת הקרבן (רש"י שבת ט, ב).

טעם אחר: לפי שלפעמים שכבר נמרו האברים להתעכל ביום ואין צריך להקטירם בלילה (שטמ"ק ברכות כו, א, עיין שעה"צ רלו ד, משנ"ב רלו א).

טעם אחר: לפי ששקעה החמה על יעקב ב' שעות קודם זמנה, כמבואר (חולין צא, ב) נמצא שאף שהיה לילה כשיעקב התפלל, מכל מקום הם היו שעות של יום ולכן תפילת ערבית רשות (בן יהוידע ברכות כו, ב).

יעוד מובא בשם המדרש דאמר רבי עקיבא כל האומר ג' פסוקים אלו מובטח לו שאינו ניזוק ואני ערב בדבר (בשמים ראש, סידור אוצר התפילות תפילת ערבית לחול).

"יומם יצווה ה'.. ובלילה שירה עמי" (תהלים מב ט).

יש הנוהגים: לומר גם פסוק זה, **והטעם:** מפני שכתוב בו ענין הלילה "ובלילה שירה עימי" (ערהו"ש רלו ב).

הטעם שמוספים פסוקים "מי יתן מציון" (תהלים יז ז), "ותשועת צדיקים מעוזם בעת צרה" (שם לו ט).

לפי שהלילה הוא משל לצרות [זמן חושך] ולכן מתחננים לפני ה' שיהיה מעוזינו בעת צרה (ערהו"ש רלו ב).

הטעם שלא נשתרש לומר מזמורים ופסוקים אלו בכל המקומות

לפי שהיו נוהגים להתפלל מנחה וערבית בזה אחר זה וכבר אמרו קרבנות "ואשרי" קודם מנחה ואם כן נחשב שכבר למד גם קודם ערבית (סידור צלותא דאברהם, ליקוטי מהרי"ח תפילת מוצ"ש, עין א"ר שם ז).

חצי קדיש

הטעם בחצי קדיש: כיון שנהגו לומר פסוקים ומזמורים קודם התפילה לכן אומרים קדיש.

טעם אחר: אומרים ח"ק אחרי פסוקים אלו על פי סוד וסמכו הפסוקים אלו דאי אפשר לומר קדיש ללא אמירת פסוקים קודם.

הטעם שאומרים ח"ק ולא קדיש שלם בדרך קדיש הנאמר אחר פסוקים

לפי שפסוקים אלו נאמרים בדרך תחינה ולא בדרך לימוד לגמרי (עין פמג"ד נה מ"א ד"ה והנה).

והוא רחום (תהלים פח לח)

הטעם שתקנו לומר "והוא רחום" בתחילת תפילת ערבית

לפי שבשחרית ומנחה יש קרבן תמיד שמכפר, אבל ערבית שאין לה קרבן תמיד שמכפר תקנו לומר "והוא רחום" לבקש שברחמיו יכפר לנו עוון (אבודרהם תפילת ערבית, מור רלו א).

טעם אחר: על פי המדרש (שהש"ר רב פרשה א סו"פ ט) לעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עוון, לפי שתמיד של שחר מכפר על עוונות שנעשו בלילה, ותמיד של בין הערביים מכפר על עוונות שנעשו ביום, ולפי שבאותן שחרית ומנחה היו מקרבים תמידין והיו מכפרין בזמן שהיה בית המקדש קיים היו התמידים מכפרים ועכשיו שחרב ואין לנו אל התפילה הקדימו לתפילת ערבית והוא רחום (כל בו סימן כה, ב"י רלו א).

טעם אחר: לפי שהיו נוהגים בעבר לחשוש שמא במשך היום חטאו ולכן הנהיגו לספוג מלקות [כעין המלקות שהיו נוהגים להלקות ב"ד] ומספר המלקות הוא ל"ט ולכן בשעת ההלקאה אומרים שלוש פעמים פסוק "והוא רחום", והטעם כיון שבפסוק זה י"ג תיבות וכשאומרים ג' פעמים עולה ל"ט מילה עבור כל הלקאה, וכיון שלאחר המלקות היו

מתחילים להתפלל תפילת ערבית אמרו שוב פסוק זה, והטעם: כיון שבמלקות שספגו עכשיו התכפרו העוונות ובאו אם כן לומר פסוק זה שיש בו גם הכרה של כפרת עונות (מור רלו, ב"י שם משנ"ב רלו ס"ק א).

טעם אחר: שכל היום אדם חוטא ובערב צריך אדם לבקש כפרה על חטאו (שבלי הלקט מט).

טעם אחר: לפי שבלילה שולמים המזיקים שנקראים אף, חמה ומשחית, ועל ידי אמירת פסוק זה בכונה מבטלים כוחם של המזיקים אלו, ושלושת המזיקים האלו מרומזים ב"והוא רחום": א "ולא ישחית" – משחית, ב "והרבה להשיב אפו" זהו אף, ג "ולא יעיר כל חמתו" זו חמה (מטה משה תכר).

פסוק ה' הושיעה המלך יענינו" (תהלים כ י) הטעם שאומרים פסוק זה:

אחר שהתפללנו שיציל ה' אותנו מהאף וחמה אומרים ה' הושיעה היינו השם **יב"ק** היוצא מר"ת של יעננו ביום קראנו וכו' (קב הישר פרשה ג).

טעם אחר: לפי שהפסוק והוא רחום מסתיים ב"ולא יעיר כל חמתו" רצו לסיים בדבר טוב "ה' הושיעה המלך יעננו" (ויצבר יוסף ת, א).

הטעם שתפילת ערבית לא פותחת "בברוך": לפי שאין אומרים קדיש בלא תהלה [פסוקים] לפנינו (משנ"ב נד ג).

"ברכו"

הטעם באמירת ב"ברכו"

איתא במדרש, היה אחת יש ברקיע כשהוא יום אז [חקוק] אמת במצחה ויודעים המלאכים שהוא יום, ולערב אמונה במצחה, ויודעים המלאכים שלילה הוא ובכל פעם אומרת "ברכו את ה' המברך" כלומר עת לכם לומר שירה ביום ובלילה ולכן אומרים בלילה כמו ביום (א"ר רלו ב בשם מטה משה שפב).

טעם אחר: לפי שעיקר ברכו לא ניתקן אלא על ברכת התורה, וכיון דבברכות התורה אומרים ברכו, אומרים גם בפריסת שמע, שהרי ברכת אהבת עולם היא ברכת התורה (תשב"ץ ח"ב סימן י"ב) וזוה הטעם שלא תקנו לומר "ברכו" במנחה לפי שאין שם ק"ש.

ברכת "מעריב ערבים"

ברכת מעריב ערבים היא הברכה הראשונה משתי ברכות שלפני ק"ש (ברכות יב, שו"ע רלו א)

פותחת ב"ברוך", הטעם: משום שהיא ברכה ארוכה וכלל הוא שכל ברכה ארוכה פותחת בברוך (ערוך השולחן רלו ב).

הטעם שאומרים "מעריב ערבים" בלשון רבים

לפי שכתוב (שמות יב ו) "בין הערבים" ביאור לפי שבכל יום יש ב' ערבים, א. עריבת השמש שהיא ביאתה תחת הארץ. ב. ביאתו בבוקר באורו הנראה בעינים (אבודרהם ערבית בשם החכם ר' אברהם בן עזרא).

"בורא יום ולילה גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור"

הטעם שמזכירים "חושך מפני אור" שהוא היום בלילה: כדי להזכיר מידת יום בלילה, כמו שמזכירים מידת לילה ביום כשאומרים "יוצר אור ובורא חושך" כדי להראות שאל אחד בראם ויצרן ועשאים (ברכות יא, ב מעדני יו"ט ברכות שם א' ד, ערה"ש רלו ב).

סיום הברכה - "ה' צבאות" וכו' "אל חי וקים תמיד"

נוסח ספרד אין אומרים פסוק זה, **והטעם:** לפי שאין זה מעין החתימה, ומכללי הברכות שסמוך לחתימה צריך להיות מעין החתימה (שור רלד בשם אחיו רבינו יחיאל דיותר טוב מנהג ספרד).

הטעם שבני אשכנז מסיימים כן אע"פ שאין זה מעין החתימה סמוך

לחתימה (שור רלד א)

לפי שנחשב מעין החתימה סמוך לחתימה שאנו מתפללים ש"ה' ימלוך לעולם ועד" ויקיים הפסוק (זכריה יד ז) "והיה לעת ערב יהיה אור לנו וחשך לשונאי ה'" והוי קצת מעין החתימה סמוך לחתימה (שור שם, משנ"ב רלו ס"ק ב).

הטעם שאומרים "ה' צבאות" משום שהוי גם מעין החתימה דכתיב

(עמוס ד יג) "עושה עיפה ושחר ה צבאות שמו" (א"ר רלו ג, משנ"ב שם ס"ק ב).

בדקדוקיו - יש להפסיק בין "ברקיע כרצונו", לבין "בורא יום ולילה",

והטעם: משום שכרצונו הולך לעיל (מנ"א רלו ג, משנ"ב שם ס"ק ב). **ביאור**

שהקב"ה סידר מצב הכוכבים ברקיע כל כוכב על משמרתו שעל ידי

זה יגיע על כדור הארץ היום והלילה תמיד (ערוה"ש רלו ב).

ברכת "אהבת עולם"

הטעם שהברכה שניה בשחרית פותחת ב"אהבה רבה" וברכה השניה

בערבית פותחת ב"אהבת עולם"

לפי שנחלקו בנמרא רב יהודה אמר שמואל אמר אהבת רבה ורבה

ורבנן אמרי אהבת עולם והנאונים הכריעו לומר שחרית "אהבת רבה"

ובמעריב "אהבת עולם" (שור פ א).

הטעם שאינה פותחת ב"ברוך"

לפי שהיא סמוכה לחברתה ברכת "מעריב ערבים" וכלל הוא שכל

ברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך (שור רלו א, משנ"ב שם ס"ק ב).

קריאת שמע

כשם שמצווה לקרוא קריאת שמע בבוקר מצווה לקרוא בערב שנאמר

"ובשכבך ובקומך", **והטעם:** כדי לקבל עלינו עול מלכות שמים ויהדו

יתברך.

והטעם שפעמיים ביום ובלילה, בבוקר להועיל לכל מעשנו שביום,

ובלילה למשמרת מחשבותינו ומעשנו כל הלילה (רמב"ם פ"א מהלכות

ק"ש הלכה א).

הטעם שאין מברך על מצוות "קריאת שמע"

לפי שברכת התורה כוללת בתוכה גם קריאת שמע (שו"ת הרשב"ש עד).

ברכות שמע - בערב מברך שתים לפניו [מעריב ערבים] "אהבת

עולם" [שתים לאחריה [נא"ל ישראל] "והשכיבנו" ובשחר שתים

לפניה [יוצר אור] "אהבה רבה" ואחד לאחריה [נא"ל ישראל] (ברכות

יא, שו"ע רלו א).

הטעם שמברך שבע לפניו ולאחריה [בשחרית ובערבית יחד]

אמר ר' יוסי בר בן בשם ר' יהושע בן לוי על שם הפסוק (תהילים קיט

קסד) "שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך" ומשפטי צדקך היינו ק"ש

שהיא דברי תורה (ירושלמי ברכות א ה, תוס' ברכות ב, א ד"ה מברך).

ביאור הענין לפי שבשלוש פרשיות של קריאת שמע מוזכר שבע

משפטי צדקך ואלו הם, א מצוות תפילין של יד ב מצוות תפילין של

ראש ג וארבע כנפות הרי שבע, ולכן תקנו שבע ברכות לפני קריאת

שמע שלוש בשחר וארבע בערב להללו לה' יתברך בשבע ברכות על

"שבע משפטי צדקך" (שור רלו א ב"ה שם א).

הטעם שתקנו בערב ארבע ברכות ובשחר שלוש ברכות

אפשר שגם ערבית עיקר ברכות השייכות לקריאת שמע הם שלוש

כמו בשחרית אלא שברכת "השכיבנו" שייך לגאולה, כמו שמבאר

שברכת השכיבנו תיקנו שהקב"ה נגף את מצרים והיו ישראל מפחדים

והתפללו שיקיים הבטחתו ולא יבוא הנגף על ישראל (פרישה רלו א).

טעם אחר: השיב רבינו תם לר' יצחק הגר לפי שבשחר יש מצוות

ציצית משאין כן בערב (מדרש תהילים ו משה משה).

טעם אחר: לפי שערבית קודמת לשחרית שהרי היום הולך אחר

הלילה לקחו הרוב תהילה (לבוש רלו א).

הטעם שמקדימים ק"ש של ערבית לתפילה שמו"ע

כדי להסמיך גאולה לתפילה שהוא מצווה גדולה ויש בו ענין על פי

סוד (לבוש רלו).

פרשת ציצית

מזכירים יציאת מצרים בלילות אע"פ שלילה אינו זמן ציצית דכתיב

"וראיתם אתו וזכרתם" מ"מ אומרים פרשה זו בלילה מפני פרשת

יציאת מצרים שבה (ברכות משנה ה רש"י שם).

אחיזת הציציות

בקריאת שמע של ערבית אין לאחוז הציציות בזמן אמירת פרשת

ציצית כמו בשחרית, **והטעם:** משום שלילה אינו זמן ציצית (מקור היים

כד, ב)

ברכת "ואמונה כל זאת"

ואמונה היא הברכה ראשונה מתוך השתים שאחרי ק"ש של ערבית

(ברכות יא, א, משנ"ב רלו ס"ק ג)

תקנו לומר ברכה זו על הגאולה העתידית שאנו מאמינים ומקווים שיקיים לנו הבטחתנו ויגאלנו בקרוב (רש"י ברכות יב, א ד"ה שנאמר).

אמונה בנימטריא מאה (ושנים) וזו היא תפילתו של משה רבינו שנאמר (שמות יז ג) "והיו ידיו אמונה" והשנים היתרים כנגד ב' פעמים שקוראים קריאת שמע ביום (שבלי הלקט דין ברכת אמת ואמונה ג).

הטעם שאינה פותחת "בברוך"

לפי שסמוכה לחברתה ברכת "אהבת עולם" וקריאת שמע אינה נחשבת כהפסק וכלל הוא שכל ברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך (ירושלמי ברכות פרק א בסוף הגמרא, הטור רלו א, משנ"ב רלו ס"ק ג).

הטעם ששינו מהנוסח שאומרים בבוקר "ויציב ונכון" אף ששתיהם

אותו תורף ברכות

לפי שרצו להזכיר אמונה בלילה אף שכל הברכה נתקנה על הגאולה שעבר [יציאת מצרים] אלא שתיבת "אמת ואמונה" לרמוז שאנו מאמינים שכמו שנאל אותנו ממצרים יגאל אותנו מיד שונאינו (פרישה רלו ה).

"מי כמוך" (שמות טו יא)

פסוק זה נאמר בשירת הים, והטעם שמזכירים רק את הפסוק "מי כמוך" מכל השירה: לפי שיש בו יחוד ה' והוא עיקר השירה (צילתא דאברהם).

ברמזיו: י"ב תיבות בפסוק זה כנגד י"ב שבטים (מסכת של תפילה מעריב).

צורת אמירתם

נהגו בני אשכנז להפסיק קודם אמירת "מי כמוך" וכן קודם אמירת "ה' ימלוך לעולם ועד", והטעם: על פי דעת הפוסקים שאדם המוציא אחרים ידי חובתם אסור לו להוציא פסוקים בעל פה, ובזמן רוב הציבור לא ידע להתפלל וכשהגיעו לפסוק לא יכלו להוציאם ידי חובה ולכן כשהגיע השליח ציבור לפסוקים אלו שתק והקהל אומרם אותו כל אחד ואחד בפני עצמו (תוס' ישנים יומא ע, א ד"ה ובעושר טור מה) ואף שבזמן הזה שכולם מתפללים ולא מוציא החזן ידי חובה מכל מקום נשאר המנהג.

טעם אחר: לפי שפסוקים אלו של גאולה נהגו לומר כולם יחד כעין מה שנהגו לומר בקריאת מגילת אסתר פסוקים של גאולה בקול (ביאור הגר"א תרצ"א).

"ונאמר כי פדה ה'"

הטעם שבשחרית תקנו פסוק "גאלנו ה' צבאות" ובלילה פסוק "כי פדה ה' את יעקב" לפי שביום אנו מבקשים שיגאלנו וזה לשון גואלינו,

ובלילה כבר גאלנו ופדאנו מיד חזק ממנו שהם הגוים לכן אנו אומרים "כי פדה ה' את יעקב" (אבודרהם).

ברכת "גאל ישראל"

הטעם שאומרים "גאל ישראל" לשון עבר ולא לשון עתיד

לפי שהברכה נתקנה על הגאולה שהייתה ולא על הגאולה העתידית כבשחרית (טור רלו א, משנ"ב רלו ס"ק ג).

ברכת "השכיבנו"

ברכת השכיבנו היא הברכה השניה שאחרי ק"ש של ערבית אחת מתוך שתיים שלאחריה (ברכות יא א).

הטעם שבערבית תיקנו ברכה נוספת לברכת "אמת ואמונה" ולא תקנו

בשחרית ברכה נוספת אחר "אמת ויציב": לפי שבלילה צריך שמירה גדולה יותר מפני המזיקים לכן הוספו עוד ברכה (בגדלי שרד עמוד י).

הטעם שתקנו ברכת "השכיבנו"

תקנו לומר ברכה זאת במצרים כשה' הכה את בכורי מצרים, פחדו ישראל והיו מתפללים שישמור אותם ה' ויקיים הבטחתו לשמור אותם.

אינה פותחת "בברוך": מפני שהיא ברכה הסמוכה לחברת ברכת

"ואמונה כל זאת" (טור רלו).

הטעם שמסיימים "ושמור צאתנו ובואנו"

כדי שיהיה מעין החתימה סמוך לחתימה (טור רלו א).

הטעם שמסיימים גאולה לתפילה

דאמר ר' יוחנן (ברכות ד, ב) "איזהו בן עולם הבא הסומך גאולה של ערבית לתפילת ערבית" (שעה"צ רלו ד).

הטעם שלא נחשב "השכיבנו" להפסק בין גאולה לתפילה שהרי קיימת

לן כר' יוחנן שצריך לסמוך גאולה לתפילה גם בתפילת ערבית.

משום שנחשב כגאולה אריכתא, ביאור משום שהיא נתקנה במכת בכורות כנ"ל ולכן הוי מענין הגאולה (טור רלו א, ב"י ד"ה ואע"ג, משנ"ב שם ס"ק ג).

ביאור אחר: לפי שברכת השכיבנו היא הגאולה אריכתא להתחנן

לפני הקב"ה שכמו שגאלנו ממצרים והצילנו מכמה מקרי ופגעים רעים כן ישמרנו מכל דבר רע ומפחד בלילות וכן היא הגירסא בנוסח ספרד כן תשמרנו (סדר היום).

הטעם שחותם "שומר עמו ישראל לעד"

לפי שלילה צריך שמירה מן המזיקים (טור רלו א, משנ"ב רלו ס"ק ג), שיש להם רשות לחבל שנאמר "בו תרמוש כל חיתו יער".

"שומר עמו ישראל אמן"

נוסח ספרד: מסיימים "אמן" כמו ברכת "בונה ירושלים" בברכת המזון (שו"ע רלו ד), **והטעם:** לפי שהוא סילוק ברכות (שבלי הלקט).

חצי קדיש

הטעם שאומרים חצי קדיש לפני שמו"ע [והרי קימ"ל שאין להפסיק בין גאולה לתפילה (עיין ברכות ד, ב)]

כיוון שתפילת ערבית היא רשות אומרים חצי קדיש כדי להפסיק בין גאולה לתפילה להראות שערבית אינה צריכה סמיכה (מטה משה, שלמי ניבורים ברכות ב, ב, סידור רב עמרם תוס' ברכות ד, ב ד"ב דאמר).

טעם אחר: כדי להפסיק בין ברכות קריאת שמע שהם חובה, לתפילת ערבית שהיא רשות (עין בתוס' ברכות ד, ב ד"ה דאמר).

טעם אחר: על פי הטור שכתב בזמננו היו בתי הכנסת בשדות והיו יראים להתאחר שם עד אחר תפילת ערבית ולכן תקנו לומר י"ח פסוקים (יראו ענינו) שיש בהם י"ח אזכרות והם במקום שמו"ע ולאחר מכן היו אומרים קדיש וגם עתה לא נתבטל המנהג הראשון (פרישה רלו י).

והוסיף בערוה"ש (רלו ח ט) שקדיש הוא עיקרו של גאולה העתידה שאז יתקדש שמו ולכן אף מי שלא אומר הפסוקים אומר קדיש [ולכן גם בשבת אומרים קדיש].

שמו"ע

"ה' שפתי" תפילת שמו"ע מתחילה בפסוק "ה' שפתי תפתח" כשחרית, **והטעם שלא אומרים פסוק "כי שם ה'" כמו בתפילת מנחה,** כדי לסמוך גאולה – ברכת השכיבנו שנקראת ברכת גאולה לשמו"ע (ספר תשב"ץ קטן רכו, משנ"ב קיא ס"ק ד).

"שלום רב" שים שלום"

בני אשכנז נהגו לומר "שלום רב", הטעם שאומרים "שלום רב" ולא "שים שלום" כמו בשחרית

לפי שנכלל בברכת "שים שלום" כל ברכת כהנים והווי כעין המשך לה ולכן אומרים "שים שלום" רק בתפילה שיש בה ברכת כהנים [שחרית מוסף], ולכן אומרים שים שלום במנחה של תענית, גם במנחה של שבת אומרים "שים שלום" משום שקראו בתורה ובה נאמר "כי באור פניך נתת לנו תורת חיים" (הגה"מ על סדר התפילה לרמב"ם).

חזרה למקום אחר שמו"ע

יש הנהגים: אחר שמו"ע של ערבית לעמוד במקום שכלו פסיעותיו עד שהש"ץ מתחיל לומר קדיש (בית ברוך מאת הגאון רבי בנימין זילבר על החיי אדם כד קכה), **ויש הנהגים:** להמתין עד אחר קדיש, **והטעם:** כדי שלא לפסוע באמצע הקדיש (הגרשו"א חובא בהליכות שלמה פרק יג הלכה יב). **ויש**

הנהגים: להמתין בכדי שיעור הליכת ד' אמות ויוכל לחזור למקומו (אישי ישראל פרק כג ס ג בהערות בשם אורח נאמן סימן קכג ז).

חזרת הש"ץ

"אין שליח ציבור חוזר התפילה" (שו"ע רלו א)

הטעם שאין חוזרים על התפילה בתפילת ערבית [כמו בשחרית ובמנחה].

לפי שתפילת ערבית אינה חובה, וחזרת הש"ץ נתקנה כדי להוציא את מי שאינו יודע להתפלל ואם יחזור ערבית הוי ברכה לבטלה משום שאין את מי להוציא ידי חובה שהרי אינה חובה (רמב"ם הלכות תפילה פ"ט, משנ"ב שם ס"ק א).

ואפילו לגאונים שסוברים שאם התפלל פעם אחת הוי חובה, אין חוזר הש"ץ ממה נפשך אם בקיא אינו צריך לחזור בעבורו, ואם אינו בקיא לא התפלל ולא התחייב כלל ופטור (רשב"א בתשובות ח"א סימן קפג, עיין חת"ס בחידושיו לר"ה לג, ב).

ואף על פי שקיבלו עליהם תפילת ערבית כחובה מכל מקום לא חזק המנהג לשוויה חובה כדי להטריח את הציבור לומר חזרת הש"ץ (לחם חמודות דף לב פ"ד אות לב הביאו אליה רבא רלו ג).

וערוך השולחן כתב שיש טעמים נסתרים על פי הסוד מדוע אין חזרת הש"ץ בתפילת ערבית (ערה"ש סימן רלו).

טעם אחר: משום העם שבשדות שלא יתאחרו יותר ותקנה לא זזה ממקומה (רוח חיים להגר"ח פאלאזי רלו ז).

נפילת אפים – אין נופלים על פניהם לאחר ערבית (רמ"א רלו א), **והטעם:** על פי קבלה (אגור רלו הביאו כה"ח רלו ז, ד"מ אות ב, לבוש רלו ב).

טעם אחר: כיוון שתפילת ערבית היא רשות לכן לא הטריחו בה ליפול על פניו (אורחות חיים הלכות תפילה).

הטעם למנהג בני ספרד באמירת פסוקים קודם קדיש

בני ספרד נהגו לומר לאחר תפילת שמו"ע קודם אמירת הקדיש פסוקים "יהי שם" (תהילים קיג ב) וכו'.

והטעם: לפי שאין אומרים קדיש אלא אחר אמירת ג' פסוקים לכן אומרים פסוקים תחילה (עיין מנהגי אלג'יר).

טעם אחר: לפי שאין חזרת הש"ץ בערבית ופסוקים אלו במקום חזרת הש"ץ (מנחת אהרון פראדו כלל כ יב)

"ברכו בתרא" - הטעם שאומרים עוד "ברכו" בסוף התפילה

בשביל המאחרים שהפסידו "ברכו קמא", **מנהג בני ספרד** לאומרו אף אם אין מאחרים, **והטעם:** על פי האר"י שטעם אמירתו על פי סוד ולא רק מחמת מי שלא שמע (מסכת סופרים יו, כה"ח רלו ב).

בדיניו – אם ודאי שאף אחד אינו הפסיד ברכו [לנוסח אשכנז] אין אומרים "ברכו".

מנהג בני ספרד לומר "ברכו" קודם "עלינו לשבח"

מנהג בני ספרד: לומר את ה"ברכו" קודם "עלינו", **והטעם:** כדי שיאמרו הציבור שבח מסוים לאחר ברכו ולא תהיה אמירת ברכו לבטלה (סידור מקורי התפילה ערבית).

אמירת מזמורים אחר התפילה

מנהג בני ספרד לסיים את התפילה במזמורי תהילים "מזמור לדוד ה' רועי" (תהילים כג) "ולמנצח בנגינות" (תהילים סז). **והטעם:** משום שיש אומרים שצריך לומר תחנונים גם אחר תפלת ערבית (שור ס"ס רלו בשם רב שר שלום נאון שכך מנהג בבל, וכן כתב הרמב"ם (ספ"ו הלכות תפילה) "המתחנן אחר תפלת ערבית הרי זה משובח".

טעם אחר: על פי הגמרא שיש לאדם לשהות מעט אחר התפילה כדי שלא יהא כפורק משאוי מעליו (מאירי ברכות לב, א).

"שיר למעלות אשא עיני" (תהילים קכא)

הטעם באמירת מזמור זה לפי שמזמור זה מסוגל לשמירה ולילה הוא זמן שצריך שמירה מחמת המזיקים המתפשטים בעולם ומזמור זה מסוגל לשמירה (רמ"ק הובא בסידור הגאונים תפילת ערבית קדיש ב).

טעם אחר: לפי שמוזכר בו (פסוק ו) "יומם השמש וירח בלילה" שהוא מעניינו של שמירה בלילה (פירוש עמק דבר בסידור צילתא דאברהם).

קדיש אחר מזמור זה

הטעם באמירת קדיש אחרי מזמור זה: כדי לקיים ולחזק את השמירה הנגזרת על ידי אמירת מזמור זה (תפלה למשה הרמ"ק).

"ברוך ה לעולם אמן ואמן" - "יראו עינינו"

יש הנוהגים לומר בתפילת ערבית אחר ברכת השכיבו י"ח פסוקים המתחילים "ברוך ה לעולם" ובהם י"ח אזכרות ואח"כ יראו עינינו וחותמים ואומרים קדיש

מנין הפסוקים י"ח: כנגד שמונ"ע ברכות (ברכ"י רלו בשם שבלי הלקט).

אינה פותחת "בברוך"

לפי שהיא ברכה הסמוכה לחברתה "השכיבו" (אבודרהם).

הטעם שהיו מפיסיקים באמירת פסוקים אלו

לפי שבימים הראשונים היו בתי כנסיות שלהן בשדות והיו יראים להשתחות שם עד זמן תפילת ערבית ותקנו לומר י"ח פסוקים אלו שיש בהם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שיש בתפילת ערבית (שור רלו, רא"ש ברכות פ"א אות ה, אבודרהם, משנ"ב שם ס"ק ה).

טעם אחר: להודיע שתפילת ערבית רשות על ידי שמותר להפסיק בין גאולה לתפילה (תוס' מגילה כג, א ד"ה כיון, המנהיג סימן פד).

טעם אחר: בשביל המאחרים לבוא לבית הכנסת, שהיה בזמנם בשדות במקום מרוחק מהישוב והיה מסוכן לישאר לבד, ובאמירת פסוקים אלו ימתינו זה לזוה ולא ישאר אף יחיד ויסתכן (תוס' ברכות ד, ב).

טעם אחר: לפי שגזרו בשעת השמד לבל יתפללו תפילת ערבית ולכן תקנו לומר י"ח פסוקים אלו שיש בהם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שבשמונה עשרה, ואע"פ שבמל השמד לא במלה התקנה (אבודרהם בשם בעל המנהגות להרא"ש מלוניל דף קלח).

אמירת פסוקים אלו בעמידה

יש אומרים: שמנהג יפה הוא לומר בעמידה, **והטעם:** משום שהוי י"ח נתקנו במקום שמו"ע ולכן ראוי לעמוד בהם כתפילת שמו"ע (שו"ע רלו ב לבוש שם).

יש אומרים: שיותר טוב שלא לעמוד, **והטעם:** כדי להראות שאין רוצה לצאת בזה ידי חובת שמו"ע (משנ"ב רלו ס"ק י, א"ר רלו ו מ"מ שפז).

הטעם שאין אומרים בא"י "יראו עינינו"

מנהג א"י: מנהג בא"י שלא לומר פסוקים אלו (אר"ן חיים סימן רלו ר"מ י לו, ברכ"י רלו, לוח א"י להגרמ"ט סימן א).

לפי הטעם שאומרים יראו עינינו כדי להודיע שתפילת ערבית רשות היום שוויוה עליה כחובה ואין ראוי להפסיק בין גאולה לתפילה (אורחות חיים אות ד).

טעם אחר: לפי שבאו לארץ ישראל תלמידי הגר"א שסברו שאין אומרים פסוקים אלו (אגרות משה ב קב, שו"ת דברי יציב או"ח סימן קג ד"ה ועכ"פ).

טעם אחר: לפי שאין לומר פסוקים של תנ"ך בלילה, ויש לדחות דבתפילה שרי.

טעם אחר נראה: שחששו משום הפסק בין גאולה לתפילה (עיין אגור סימן של שכתב שאין לומר כן מטעם זה, רשבי"א בתשובות ח"א יד).

הטעם שאין אומרים פסוקים אלו במוצ"ש

לפי שצריך לומר הבדלה ובפסוקים אלו לא מוזכר (תורת חיים רלו ג ד"ה והנה).

הטעם שלא אומרים בשבת

כדי שלא להאריך בתפילה ויכבה הנר בשעת הסעודה (ספר הפרדס סימן ג שהביא בשם ר' נטרוניא נאון).

טעם אחר: לפי שיש תקנה מן הגאונים שלא יהיה הפסקה בשבת ויו"ט בין גאולה לתפילה (תשובה המיוחסת להרב"ן).